

Hårdare tag i arbetslivet?

Åtgärder mot arbetsrelaterat våld i facklig press 1978–2004

Sofia Wikman

Kriminologiska institutionen, Stockholm

Preventing violence at work: A study of descriptions of safety measures in Swedish trade union journals 1978–2004

The purpose of this study is to examine if perceptions of interventions aimed at violence in the workplace have changed since the 1970s. In the beginning of the study period, structural factors are seen as the dominating explanation for workplace violence. The crime perspective rises in the 1990's and methods of intervention becomes the control- and justice functions of larger society. The result shows search for accountability to be a salient factor for understanding the development towards an increasing use of penal sanctions.

Key words: Criminology, Workplace violence, Assault, Sweden, Responsibilization

De senaste 15–20 åren har det arbetsrelaterade våldet ökat markant i Norden. Samtidigt som denna typ av våld ökar ligger övrigt våld kvar på en stabil nivå (Estrada m.fl. 2007; 2010). Som förklaringar till denna utveckling har bland annat framförts en ökad känslighet för vad som är att betrakta som våld i arbetslivet samt försämrade och mer riskfyllda arbetsmiljöförhållanden (Estrada m.fl. 2010; Wikman m.fl. 2010).

Under motsvarande period har kriminalpolitiken förändrats. Våld har blivit en politiskt prioriterad fråga och kriminalpolitiken betonar i större utsträckning säkerhet, kontroll och hårdare tag (von Hofer 2008). Tidigare var det vanligt med strukturella förklaringsmodeller till brott. Nu är individen i fokus för kriminalpolitiken, både som brottsoffer och som förövare. Enligt Demker & Duus-Otterström (2009) är det ett ökat fokus på brottsoffret som möjliggjort utvecklingen av en kriminalpolitik där personligt ansvar är centralt. Som en följd av att politiker vill visa handlingskraft mot samhällsproblem, regleras det individuella ansvaret rättsligt genom att allt fler oönskade beteenden kriminaliseras. (Garland 2001; Simon 2007; Brännström 2009).

Där arbetsgivaren traditionellt varit ansvarig, har ansvaret allt oftare kommit att glida över på arbetaren som *ansvarsfull och skyldig*, inte bara för sin egen utan även för andras säkerhet. Gray (2006, 2009) hämtar exempel från vården i Kanada där arbetare som utsätter sig för risk, kan straffas med böter. En svensk studie i medie- och kommunikationsvetenskap av tre industriföretags förhållningssätt till risker och åtgärder i arbetsmiljön visar att detta *individuella ansvarsgörande* nått även Sverige (Rasmussen 2010). Enligt Rasmussens studie krockar två synsätt, det arbetsmiljöorienterade respektive det beteendeorienterade perspektivet, i fråga om risker i arbetsmiljön. I ett beteendeorienterat perspektiv är det hos individen både problemet och problemets lös-

ning ligger. Ofta medför detta synsätt att felaktiga beteenden och avvikelser identifieras och klassificeras som *brott* (Dekker 2008). I motsats till det som här kommer att kallas brottsproblem står arbetsmiljöproblem där åtgärder riktas mot att förändra betingelser i verksamhetens struktur och rutiner.

Att ett politiskt eller etiskt förhållande blir rättsligt, eller att en fråga börjar behandlas som en rättslig fråga, kallas *förrättsligande*¹ (Brännström 2009). Att en fråga förrättsligas innebär *inte* att alla börjar behandla frågan som rättslig eller att det är oundvikligt att göra det. Det handlar om att en grupp människor vid en viss tidpunkt och i ett visst sammanhang de facto börjar närma sig frågan utifrån den rättsliga diskursen. Förskjutningen behöver inte innebära att en fråga uteslutande behandlas inom ramen för den rättsliga diskursen utan att den rättsliga diskursen blir mer framträdande på bekostnad av andra diskurser.

Vi har sagt att våld i arbetslivet har ökat. Även *uppmärksammandet* av våld i arbetslivet har ökat. Antalet fackpressartiklar om våld har mer än femdubblats sedan 1978 (Wikman 2008). Tidigare var det arbetsrelaterade våldet oftast synonymt med rån. På 2000-talet har det istället blivit vanligare med beskrivningar av icke-traditionella gärningspersoner, vilket inbegriper såväl sjuksköterskor och demenssjuka som företag. Eftersom uppmärksammandet av det arbetsrelaterade våldet i facklig press har ökat och innefattar nya grupper av förövare och brottsoffer (se Wikman 2008) menar jag att det är relevant att undersöka vilka åtgärder mot det arbetsrelaterade våldet som uppmärksammas. Ett problem är nämligen att det är få åtgärder som enligt forskning har empiriskt stöd (Wikman m.fl. 2010). Det går inte heller att utan vidare överföra åtgärder som fungerar inom ett område till ett annat. Övervakningskameror och metallbågar är inte lika lämpade på sjukhuset och i skolan som på banken och i häktet.

Syftet med denna artikel är att undersöka de åtgärder mot hot och våld i arbetslivet som uppmärksammas i facklig press under tidsperioden 1978–2004. Studiens frågeställningar är de följande. Vilka åtgärder föreslås över tid? Syns liknande förändringar som i kriminalpolitiken, dvs. har vi även för det arbetsrelaterade våldet en utveckling mot individuellt ansvarsgörande och/eller förrättsligande? Ses problemet som ett arbetsmiljöproblem eller ett brottsproblem? Går förändringen att förstå som en del av kriminalpolitiken eller finns det egna/unika problem och åtgärdsförslag inom det arbetsrelaterade våldet?

Den fackliga pressen kan antas fånga upp ett bredare urval av händelser än dagspress och det som tas upp är sannolikt de ämnen som arbetstagare och arbetsgivare just då anser vara aktuella och av vikt. En norsk avhandling om våld mot tjänsteman visar att en stor del av ökningen av anmälningar av brottet våld mot tjänsteman kan förklaras av fackföreningarnas ökade uppmärksamhet av och engagemang i frågan (Kårikstad 2007). Fackföreningarnas betydelse för att uppmärksamma hot och våld i arbetslivet i Danmark har påvisats av Kruize m.fl. (2008). För att undersöka hur åtgärder mot våld i arbetslivet formuleras av arbetsgivare och arbetstagare är det också

1 Närliggande begrepp är *juridifiering*, *judikalisering* och *rättsliggörande*. På engelska *juridification*, *judicialisation* och *legalization* (Brännström 2009).

en fördel att utgå från ”smalare” tidningar, fortfarande med stor spridning, där mindre intressegrupper och deras frågor kan antas få större utrymme jämfört med i den nationella dagspressen².

Disposition

Inledningsvis presenteras teoretiska utgångspunkter, tidigare forskning om kriminalpolitikens förändringar, definitioner av centrala begrepp – vad räknas som arbetsrelaterat våld – samt en kort genomgång av vad som framkommit i forskningen om just åtgärder. Därpå beskrivs metod och material. Sedan redovisas en kvantitativ bild över utvecklingen av beskrivna åtgärder. Detta följs av en tematisk analys med fokus på om det skett en förskjutning från ett arbetsmiljöproblem som kan lösas internt inom arbetsplatsen till ett brottsproblem som måste lösas av polis och rättsväsende.

Teoretiska utgångspunkter och tidigare forskning

Den här studien har ett socialkonstruktionistiskt perspektiv som teoretisk ram. Det innebär att samhällets uppfattning av ett socialt problem anses ha konsekvenser för hur problemet uppfattas och därefter framträder i offentlig statistik (Kitsuse & Cicourel 1963; Åkerström 1997; Estrada 1997, 1999; von Hofer 2006, 2008). En adekvat problemförståelse har stor betydelse för vilka åtgärder som anses som rimliga (Blumer 1971; Lindgren 1993). Hur ett problem definieras sätter avtryck på vilken lösning som anses finnas till hands och förslag på nya åtgärder hänger därför samman med en förändrad problembeskrivning. Mot denna bakgrund är det således främst de våldshandlingar som får status som allvarliga problem kring vilka man kan räkna med att få igång en åtgärdsdiskussion.

Dagens massmedier kan betraktas både som aktörer i konstruktionen av sociala problem och som en arena där vad som är att betrakta som brott står under ständig förhandling mellan olika intressenter (Nilsson 2011). Medierna tillskrivs ett stort inflytande, och en del av deras makt anses ligga i att de talar för allmänheten (Ekström & Nohrstedt 1996:296). Därför kan man utgå ifrån att medier är betydelsefulla för människors föreställningar om vad som betraktas som brott.

Kriminalpolitikens utveckling

På 1970-talet präglades svensk kriminalpolitik av pragmatism och en tro på att lagöverträdaren kunde rehabiliteras. Brottsligheten sågs som ett socialpolitiskt problem snarare än ett kriminalpolitiskt. Under 1980-talet skedde sedan en viktig omdefiniering av kriminalpolitikens syfte. Brottsproblemet började förändras från att ses som samhällets misslyckande till att enskilda individer ses som orsak och ansvariga genom sina rationella handlingar. Brott konstruerades inte längre som ett brott mot samhället utan snarare som en aggressionsakt från en individ mot en annan (Demker &

2 Andra som valt specialtidningar för att studera samhällsproblem är Estrada (1999) och Jönson (2001).

Duus-Otterström 2009). En effekt blev att brottsoffret kunde få en mer framträdande roll på gärningsmannens bekostnad.

Tham (2006) har sammanfattat kriminalpolitikens utveckling i motsatspar: från gärningsman till brottsoffer, från fokus på orsak till fokus på effekt, från behandling till straffvärde, från trygghet till otrygghet och från optimism till alarmism. Det tidigare välfärdsperspektivet byggde på att staten skulle ha hela ansvaret för brottsligheten. Som en anpassning till de nya högre brottsnivåerna omdefinieras statens ansvar i två delar, vardagsbrott och grov brottslighet (Garland 2001). Vardagsbrottsligheten har medborgarna själva större ansvar för medan staten tar ansvar för den grova. Statens uppgift blir därmed främst att upprätthålla lag och ordning genom de åtgärder som kan genereras av rättssystemets olika verksamheter (Andersson 2002). År 1996 kommer den socialdemokratiska regeringens nationella brottsförebyggande program (Ds 1996:59). Syftet med programmet är att bevara, bevaka och förbättra samhällets ordning genom att effektivisera och intensifiera myndigheternas kontroll av individers beteende (Sahlin 2000; Hörnqvist 2001; Andersson 2002; Demker & Duus-Otterström 2009). Att *ansvarsgörandet* är den centrala tanken markeras inte minst av titeln *Allas vårt ansvar*. En följd av ett ökat fokus på individen, menar Rasmussen (2010:79), är att *beteende* har blivit en helt dominerade diskurs inom säkerhetsarbetet (se även Andersson 2004). Att arbetarna själva skall ta eget ansvar för sin egen säkerhet och i förlängningen sin egen viktigmisering benämns på engelska *responsibilization* (Garland 2001; Andersson 2002; Gray 2006, 2009) vilket kan översättas med *ansvarsgörande*. Ett ytterligare led är det *förrättsligande* som nämndes inledningsvis.

Definitioner

Det finns inte någon enhetlig definition av vad som räknas som våld i arbetslivet. Enligt Arbetsmiljöverkets föreskrift om hot och våld innefattar hot och våld i arbetslivet: "Allt från mord till trakasserier i form av hot via brev eller telefon". (AFS 1993:2, s. 7) Fackförbundens internationella organisation (ILO) avgränsar hot och våld som:

Varje handling, incident eller uppträdande som härrör från en medvetet utförd handling och som leder till att en person misshandlas, hotas eller skadas som en direkt eller indirekt konsekvens av hans eller hennes arbete (Chappell & Di Martino 2006 s. 3).
(Författarens översättning)

Våldets typer

Vad som uppfattas och definieras som våld är starkt kontextberoende. Samma typ av händelse kan uppfattas på olika sätt beroende på vem som är utsatt, händelseplats och gärningsperson. Utifrån de vida definitioner som nämndes ovan kan våld i arbetslivet anta flera olika karaktärer som är beroende av var sitt specifika sammanhang (se t.ex. Bowie 2002a; Chappell & Di Martino 2006; Wassell 2009). Inom forskning om våld i arbetslivet är det därför vanligt att man söker särskilja olika typer av våld. Fördelen med detta är inte minst uppenbar när man söker identifiera riskfaktorer och åtgärder. I tablå 1 presenteras en uppdelning som ursprungligen togs fram av *Californian Divi-*

sion of *Occupational Safety and Health* och som har blivit vida använd i forskningslitteraturen (se t.ex. Bowie 2002a; Paterson m.fl. 2009; Wassell 2009; Wikman m.fl. 2010; Bowie 2011; Jones m.fl. 2011).

Tablå 1: Typologi över olika typer av våld i arbetslivet (Bowie 2002a; 2002b)

Typ av våld	Handling
1 Inkräktarvåld	Avsiktlig handling utförd av någon som inte har legitim skäl att vistas på arbetsplatsen
2 Klientrelaterat våld	a) Våld från konsument/klient/patient mot personal b) Våld från personal mot konsumenter/klienter/patienter
3 Relationsrelaterat våld	Våld som riktas mot en särskild person, t.ex. sexuella trakasserier: Förövaren har en känd relation till offret
4 Strukturellt våld	Våld mot personal eller klienter som har sitt ursprung från t.ex. kulturella eller traditionella förhållanden inom arbetsplatsen

Enligt Bowie (2002a; 2011) är *inkräktarvåld* den typ som rättsväsendet och kriminologin traditionellt intresserat sig för. Förövaren är en person som inte har något legitimt förhållande till arbetsplatsen, exempelvis en rånare. *Klientrelaterat våld*, inkluderar dels aggressiva handlingar från konsumenter, klienter, patienter eller deras anhöriga som är riktade mot personal inom omsorg/vård eller personal med servicefunktion, dels våld från personal mot konsumenter/klienter/patienter. Det kan t.ex. handla om att man underlåter att sköta sina åtaganden mot klienter eller det kan bestå av muntliga hot och sexuellt våld (Mayhew 2002).

Med *relationsrelaterat våld*, menas att gärningsmannen är en anställd eller tidigare anställd, eller bekant med offret. Förövaren är alltså känd, någon som offret har en relation av privat karaktär till. I *strukturellt våld*, utsätter organisationer/företag sina anställda/klienter för riskfyllda situationer utan att göra dem medvetna om detta och utan att anstränga sig för att skydda dem.

Åtgärder mot arbetslivsvåld – en genomgång

Flera forskare har uppmärksammat att brottspreventiva åtgärder fungerar som ett raser som påverkar uppfattningen om brottslighetens orsaker (Giertsen 1994: 299). Sahlin (2000:83) menar att det alltid finns ett antal föreställningar, som ofta är outtalade, vilka utgör förutsättningar för att en åtgärd ska framstå som rationell. I den bemärkelsen impliceras vilka som är brottslighetens orsaker och vilka av dessa orsaker som är möjliga att påverka. Alltså kan det många gånger vara meningsfullt att inte bara söka en lösning utan också söka ett svar på frågan *på vilket problem är detta en lösning?*

Forskningen om åtgärders effektivitet är begränsad när det gäller arbetsrelaterat våld (se t.ex. Braverman 2002; Menckel & Hultin 2004; Viitasara 2004; Chappell

& Di Martino 2006; Kelley & Mullen 2006; Paterson m.fl. 2009; Wikman m.fl. 2010). Detta beror kanske framför allt på att avsaknaden av en gemensam definition av hot och våld i arbetslivet innebär ett metodologiskt problem för de slutsatser som kan dras om åtgärders generella effektivitet. Det finns dock en samstämmighet i forskningen gällande synen på missförhållanden i arbetslivet. Dessa bör ses som *symptom* på en icke fungerande verksamhetsstruktur som kan åtgärdas snarare än som orsakade av handlingar av enskilda individer som bör klandras och straffas (Runyan 2000; Braverman 2002; Chappell & Di Martino 2006; Paterson m.fl. 2009).

Situationellt inriktad teknisk brottsprevention har dock visat sig ha betydelse för att förebygga inkräktarvåld. Till exempel har användning av nattlucka, begränsad tillgång på kontanter och goda rutiner för att hantera kontanter samt begränsade öppettider visat sig vara effektiva sätt för att minska utsattheten för hot och våld inom handeln (Geijer & Menckel 2003a, 2003b).

Exempel på *psykosociala* åtgärder som kan användas både för det strukturella våldet och det klientrelaterade våldet är att reducera stress och krav genom att tillse att det finns adekvata personalresurser och att undvika natt- och ensamarbete (Mullen 1997, Braverman 2002; Bowie 2002a; Jones m.fl. 2011). Typiska åtgärder för samhällets stränga hållning gentemot kriminalitet i allmänhet har gällt mer övervakning och ett *aktivare polis- och rättsväsende* (Kruize m.fl. 2008).

De åtgärder som figurerar i litteraturen kan delas in i de som de motsvarar ett arbetsmiljöperspektiv eller ett brottsperspektiv. Tablå 2 visar några åtgärder som är vanligt återkommande i forskningen som en lösning på ett arbetsmiljöproblem respektive ett brottsproblem.

Tablå 2: Åtgärder och åtgärdsperspektiv

Arbetsmiljöproblem (åtgärder riktade mot arbetsplatsen, arbetssituationen eller arbetsstrukturen)		Brottsproblem (kontroll och straffrättsliga åtgärder riktade mot individen)	
Tema	Åtgärd	Tema	Åtgärd
Fysisk arbetsmiljö	Rumslig planering, skottsäkert glas, larm, utgångar, rutiner för pengahandtering, nattlucka, begränsad summa kontanter. Övervakningskameror kopplade till personal.	Poliser/polisanmälan	Fler poliser. Fler händelser definieras som brott. Är en viss handling förbjuden så kan man anmäla detta till polis som då tar hand om ärendet.
Psykosocial arbetsmiljö	Tillräcklig personalstyrka, ordnande av köer, borttagande av ensamarbete, långa öppettider och nattarbete.	Övervakning	Vakter, övervakningskameror kopplade till vaktare eller polis, identifiering och lämplighetstest.
Informationsarbete	Utbildningsinsatser, kartläggning, tillsättandet av arbetsgrupper etc.		

Metod och material

Varför facklig press?

J:son Lönn (2005) avhandling om hur arbetsmiljöproblem skildras i svensk dagspress under 1990-talet visar att dagspressen fokuserar på enstaka exceptionella händelser medan de mer utbredda händelserna³ som arbetsolyckor och våldet i vården hamnar i medieskugga. I cirka hälften av artiklarna har våldsoffren mördats, hotats till livet eller tillfogats livshotande skador. Dagspressens rapportering om våld i arbetslivet ”faller ofta mellan stolarna” eftersom det är oklart om det är en miljö-, hälso-, brotts- eller vetenskapsjournalistisk fråga (J:son Lönn 2005). Facklig press har däremot enligt tidigare nordisk forskning konstaterats ha stor betydelse för att uppmärksamma hot och våld som ett samhällsproblem (Kårikstad 2007; Kruize m.fl. 2008; Wikman 2008). Vilka åtgärder som förespråkas av facklig press är däremot en kunskapslucka, ett faktum som motiverar denna studie (Wikman 2008).

Urval

I denna studie ingår ett systematiskt urval av artiklar i sex fackliga tidningar (tabell 1)

Tabell 1: Tidningar, urval, antal artiklar om åtgärder och tidningsfakta (Källa: Massmedia 2000)

Namn	Grundad	Antal nr/år som läses	Upplaga (1998)	Ägarförhållande*	Antal artiklar om åtgärder**
Handelsnytt	1917	11	174 200	Arbetstagare	100
Kommun-aktuellt	1978	14	37 400	Arbetsgivare	40
Landstingsvärlden	1914	10	10 600	Arbetsgivare	14
LO-tidningen	1921	14	61 800	Arbetstagare	44
Statstjänstemannen	1907	16	93 600	Arbetstagare	14
Värdacket	1977	11	114 000	Arbetstagare	24
		n =76			n=241

* Tidningarnas ägarförhållande skulle kunna utgöra en utgångspunkt för en jämförande analys. Dock är det i den här studien mindre lämpligt eftersom urvalets karaktär gör det svårt att skilja ett branschintresse från ett uttryck sprunget ur ett visst ägarförhållande. Exempelvis motsvaras inte arbetstagar tidningen Handelsnytt av någon tidning på arbetsgivarsidan.

** Det som är av intresse i den här studien är om och i så fall när det skett någon förändring inom fackpressen i sin helhet varför artikelantalet för respektive tidning är av underordnat intresse.

De tidningar som valts ut är tidningar som vänder sig till näringsgrenar/yrkesgrupper som framstår som i hög grad utsatta för våld i arbetet (Wikman m.fl. 2010) och som också har en betydande läsekrets. Samtliga tidningar i urvalet utom Landstingsvärlden⁴ finns tillgängliga hela perioden fram till år 2004 då tidningarna *Kommun-*

3 Enligt arbetsskadestatistik.

4 Landstingsvärlden finns tillgänglig från 1985.

Aktuellt och *Landstingsvärlden* slås samman och bildar en ny tidning – *Dagens Samhälle*.⁵

De artiklar som valts innehåller en beskrivning av det som i brottsbalken (BrB) rubriceras som: *mord och dråp, våldtäkt, övriga sexualbrott, rån, misshandel, olaga hot och vållandebrott*. Om någon sådan händelse beskrivits men denna händelse inte har relation till arbetslivet har den valts bort. Artiklar som inte berör svenska förhållanden har inte heller tagits med. Det som avses i den här artikeln med åtgärd är någon slags strategi eller lösning som uppmärksammas i tidningarna i samband med att hot och våld diskuteras.

Analysmetoder

Kvantitativ innehållsanalys har använts för att få en överblick (Bergström & Boréus 2005) och besvara frågor om det skett en förändring beträffande vilka åtgärder som uppmärksammas utifrån de två synsätten, att se arbetsrelaterat våld som brottsproblem eller som arbetsmiljöproblem. Dessutom används en kombination av kvantitativ metod och en kvalitativ tematisk innehållsanalys där inslag i texten räknas och sedan kompletteras med mer komplexa analyser (Altheide 1997). Första steget i en sådan analys är ofta explorativt och involverar olika kodningar och teman (Ezzy 2002). I det här fallet räknas olika åtgärder som kodats i ett kodschema som utvecklats efter en genomgång av tidigare forskning om åtgärder (Chappell & Di Martino 2006; Kelley & Mullen 2006; Paterson m.fl. 2009). Dessa åtgärder har sedan delats in i två teman: *brottsproblem* och *arbetsmiljöproblem* (se tablå 2 ovan). En fördel med en tematisk innehållsanalys är att när en temagrupp har valts fokuseras analysen särskilt på denna samtidigt som möjligheten att skapa nya teman kvarstår (Ezzy 2002).

Eftersom temana *Arbetsmiljöproblem* och *Brottsproblem* konstruerades efter en genomgång av tidigare forskning om åtgärder och en tidig kodning av materialet är de således inte bara ett analysinstrument utan även ett resultat. De representerar två olika perspektiv på hur man definierar problemet, genom att fokusera på *vad* som diskuteras, *hur* det diskuteras och *vad* som *inte* diskuteras (Altheide 1997).

Varje åtgärd som påträffades i artiklarna kodades antingen som tillhörande temat *arbetsmiljöproblem* eller temat *brottsproblem* beroende på sammanhang. Till exempel är *larm* en åtgärd som kan ses som tillhörande temat arbetsmiljöproblem om larmet är kopplat till övrig personal men om det är kopplat till polis eller väktare kan det ses tillhöra brottsproblemet. Förutom åtgärder kodades vem som är *problembeskrivare*, vilken *källa* som citerades och om åtgärden beskrevs *positivt* eller *negativt*. Det kodades också om en diskussion om *ansvar* förekom.

Efter att ha identifierat de två huvudtemana följde nästa steg i analysen (Ezzy 2002). I texten markerades avsnitt där ord som ”ansvar”, ”brottsoffer”, eller ”straff” förekom i syfte att analysera dessa artiklars problembeskrivningar. Artiklarna grupperades därefter i undergrupperna *brottsofferdiskursen*, *ansvarsgörande* och *förrättsli-*

5 Landstingsvärlden ges fortsättningsvis ut under 2004 medan Kommunaktuellt ges ut under namnet Dagens Samhälle. Från och med 2005 finns bara Dagens Samhälle.

gande. En indelning i tidsperioder 1978–1989, 1990–1999 och 2000–2004 gjordes också, vilket motsvarar den kraftiga ökning av uppmärksammandet av våld i arbetslivet som syns i de fackliga tidningarna vid ingången av 2000-talet (Wikman 2008).

Resultat

Jag har funnit 241 artiklar i materialet som handlar om åtgärder men eftersom en artikel kan nämna flera åtgärder, medför det att antalet åtgärder är större än antalet artiklar, i det här fallet 394 stycken. Att en åtgärd nämns är inte liktydigt med att tidningarna också förespråkar den. Det vanligaste är att de fackliga tidningarna är neutrala i sin framställning. Det är endast i en liten del av artiklarna (4 procent) som en åtgärd kritiseras. Hälften av artiklarna bygger på någon typ av rapport eller undersökningsresultat. De vanligaste problembeskrivarna, dvs. de som definierar att hot och våld är ett problem, är de fackliga organisationerna och enskilda arbetstagare, arbetarskyddsmyndigheter och forskningsorganisationer. Förekomsten av de vanligast förekommande åtgärderna presenteras i tabell 2:

Tabell 2: Förekomst av andel och antal artiklar där någon åtgärd omnämns 1978–1989, 1990–1999 och 2000–2004. Antal inom parentes. (n=394)

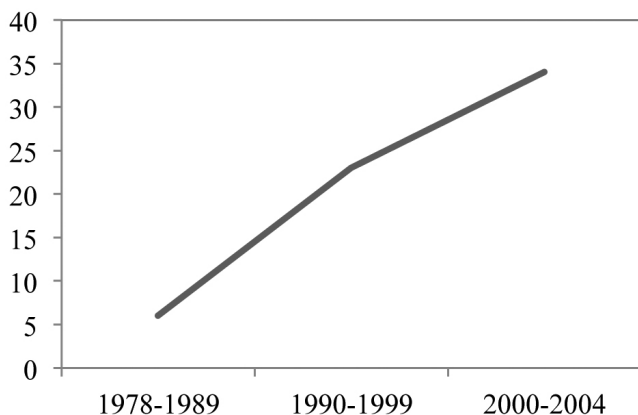
Åtgärd	1978–1989	1990–1999	2000–2004	Summa
Brottsproblem				
Polis/polisanmälan	16 (14)	19 (19)	27 (57)	(90)
Övervakning	13 (11)	13 (13)	12 (25)	(49)
Summa	29 (25)	32 (32)	39 (82)	
Arbetsmiljöproblem				
Psykosocial arbetsmiljö	36 (30)	26 (27)	20 (42)	(99)
Fysisk arbetsmiljö	17 (14)	14 (14)	14 (30)	(58)
Information	18 (15)	28 (29)	26 (54)	(98)
Summa	71 (59)	68 (70)	60 (126)	
Totalt	100 (84)	100 (102)	100 (208)	(394)

Tre av tio åtgärder tillhör temat brottsproblem på 1980-talet medan det på 2000-talet är fyra av tio (tabell 2). Denna förändring kanske inte förefaller som så stor men kan vidare illustreras med vilken enskild åtgärd som uppmärksammas oftast. På 1980-talet var det *psykosocial arbetsmiljö* som det skrevs mest om. Detta har skiftat på 2000-talet då *polisanmälan* och *information* är de åtgärder som uppmärksammas mest. *Information* ökar kraftigt på 1990-talet och sedan ligger uppmärksamheten kvar på en relativt hög nivå. Övervakning och åtgärder för att förändra den *fysiska arbetsmiljön* skrivs det ungefär lika mycket om över tid.

Inom temat arbetsmiljöproblem ses hot och våld som något som skall hanteras internt inom arbetsplatsen och något som kan förebyggas med förändringar på arbetsplatsen, till exempel genom att begränsa hanteringen av kontanter. En syn på våld i arbetslivet som brottsproblem, implicerar istället att våldet har sitt ursprung i det omgivande samhället och att våldet därmed bör hanteras av samhällets kontroll- och rättsfunktioner, såsom väktare, poliser och rättsväsende.

Vi har alltså visat att det skett en glidning från arbetsmiljöproblem till brottsproblem. Denna glidning sker samtidigt som bilden av det arbetsrelaterade våldet förändrats (Wikman 2008). Även om det arbetsrelaterade våldet numera inkluderar betydligt fler händelser än inkräktarvåldet är mönstret detsamma. Att klientrelaterat, relationsvåld och strukturellt våld uppmärksammas mer, ”hejdar” därmed inte denna förskjutning.

Eftersom individualisering varit ett nyckelbegrepp inom kriminalpolitikens utveckling är det intressant att lägga märke till att störst andel artiklar i vilka ansvar efterfrågas (45 procent) handlar om det *strukturella våldet*. Åtgärder för det strukturella våldet riktar sig inte mot den enskilde utan mot hela eller delar av arbetsplatsen. Därefter efterfrågas ansvar för våld som begås av *inkräktare* (31 procent) och *personal mot klient* (30 procent) i cirka var tredje artikel. För *relationsvåld* (12 procent) och *klientrelaterat våld* (10 procent) är det endast i var tionde artikel som ansvar efterfrågas.

Figur 1: Procentuell andel artiklar om hot och våld i där ansvar efterfrågas 1978–1989, 1990–1999 och 2000–2004. (n=241)

Figur 1 visar att från att vara något som sällan uppmärksammas 1978–1989, efterfrågas *ansvar* i var fjärde artikel 1990–1999 och i var tredje artikel 2000–2004. Detta resultat ligger därmed i linje med tidigare forskning om utvecklingen av både våld i arbetslivet (J:son Lönn 2005; Gray 2006, 2009) och kriminalpolitiken (Demker & Duus-Otterström 2009) där ansvar efterfrågas i allt högre grad.

Teman i problembeskrivningar och åtgärder

Följande avsnitt visar mer ingående om våld i arbetslivet ses som ett arbetsmiljöproblem eller ett brottsproblem över tid och om problembeskrivningarna är de samma som återfinns inom kriminalpolitiken eller om det finns egna/unika problem och åtgärdsförslag inom det arbetsrelaterade våldet.

Perioden 1978–1989: Våld i arbetslivet ses framför allt som en arbetsmiljöfråga

Fram till 1980-talets mitt förlades fokus på de brottsförebyggande åtgärderna i regel utanför rättssystemet (Tham 1999; Andersson 2002; Estrada 2004; Demker & Duus-Otterström 2009). Exempel på detta syns även i mitt material. Det kan illustreras av nedanstående citat där Handels ombudsman talar om butiksrånen:

Man måste ta stor hänsyn till att det är unga människor som i de flesta fall frestas till att begå något som betecknas som brott men som de själva inte alltid uppfattar som något "olagligt" De är alltså inte brottslingar i ordets egentliga innebörd. Man måste därför göra allt för att hjälpa dem att sluta med den här verksamheten. Det bör i första hand ske genom kontakt med föräldrar och skolan. (Handelsnytt nr 11 1978)

Det tidstypiska i citatet är att ombudsmannen lägger ansvaret utanför individen hos det omgivande samhället. Rånaren är inte någon obotlig brottsling utan någon som frestas, vilket också styr åtgärden:

Det går naturligtvis att skapa skyddsåtgärder i form av mera vaktpersonal och flera säkerhetsanordningar. Men jag tror inte att vi kommer tillrätta med problemet förrän vi har skapat ett människovänligare samhälle där samarbetet och hänsynstagande till människan är viktigare än massägande av prylar och konkurrens mellan människorna. Ett samhälle där alla har arbete och arbetsplatserna är bemannade för service till kunderna. Ett samhälle där den sociala utslagningen inte längre existerar. (Handelsnytt nr 11 1978)

I tidningsmaterialet löper tekniska åtgärder för att förändra den fysiska arbetsmiljön i handeln som en röd tråd. På 1970- och 80-talet är det främst pressbyråerna och andra kiosker som har öppettid som beskrivs som utsatta (följande decennier handlar det om 7-eleven butiker och bensinmackor istället men med liknande beskrivningar).

Förutom handelsanställda är socialsekreterare en grupp som tidigt beskrivs som utsatta för våldshandlingar av sina klienter. Att våld i arbetslivet successivt börjar uppmärksammas syns i citatet nedan där Örebro socialsekreterare har fått ett handlingsprogram mot hot och våld som *först ut i landet*. Handlingsprogrammet betonar att bättre säkerhet handlar om en helhet. Tekniska lösningar kombineras med satsningar på den så kallade *psykosociala arbetsmiljön*, dvs. att det finns tillräckligt med personal, bra arbetsledning, balans mellan förväntningar och resurser:

Örebro har nu, först i landet ett handlingsprogram för hur hot och våld mot socialsekreterare kan förebyggas och hanteras. Larm, reservutgångar i alla rum, låsbara dörrar, slussar in till socialkontoret kan ge en säkrare arbetsmiljö. Men det måste också finnas tillräckligt med personal. Ensamarbete bör undvikas, alla bör få fortbildning och bra arbetsledning. (KommunAktuellt nr 40 1980)

En annan artikel om socialarbetare i *KommunAktuellt* anger att ett lyckat försök med att avsätta mer tid till varje klient i Linköpings kommun fungerat så bra att den väktare som tidigare var nödvändig inte längre behövdes. I artikeln antyds det vidare att det på 1970-talet inte var självklart att hot och våld kunde diskuteras öppet på arbetsplatsen på grund av att brottsoffret kunde känna skam:

Viktigt är att ge personalen känslan av att man inte behöver skämmas om man blir utsatt för hot från klient, men att man måste erkänna det och ta upp det till diskussion. (KommunAktuellt nr 9 1978)

Utöver bevakningen om handelsanställda och socialsekreterare skrivs några enstaka artiklar om hot och våld i form av polisbrutalitet och om våldet i skolan. En skolinspektör säger i *KommunAktuellt* att han ser våldet som ett symptom på samhällets kris som skolan får bära och att skolan ska våga ge polisen större roll (se vidare Estrada 1999). I citatet framgår att det kunde vara genant att bli utsatt för brott, inte bara för den enskilde, utan även för arbetsplatsen som helhet, i det här fallet skolan:

Polisen ska inte bli ordningsvakter i skolan. Men kommer beväpnade berusade ungdomar skall polisen tillkallas. Skolpersonalen riskerar livet. Den skall inte avhysa eller avvärpa. Polisen kan sådant, och de har de lagliga rättigheterna. Skolan drar sig nu för att kalla på polisen, man tror att det är fult, ett nederlag (KommunAktuellt nr 1 1980).

Perioden 1991–2000: Brottsoffret gör sitt inträde i arbetslivet

Den nya arbetsmiljölagen med tillägget "Våld och hot i arbetsmiljön" (AFS 1993:2) kommer under 1990-talet. I det här materialet är det få artiklar som direkt handlar om den nya lagen. Däremot märks att *informationsarbete*, vilket ibland räknas som en särskild modell för förebyggande arbete (Sahlin 2000) blir vanligare. Den typ av information som beskrivs i de fackliga tidningarna är rapportering framförallt om våldets prevalens i samband med att någon ny kartläggning gjorts, en statlig utredning släppts eller ny forskning presenterats. I citatet nedan är det en ny undersökning om att lagen att anmäla hot inte följs.

Hela 70 procent av rånoffren har inte anmält hoten och överfallen som arbetsskador eller rapporterat dem till yrkesinspektionen trots att man enligt lagar och regler är skyldig att göra det, visar handelsanställdas undersökning av rån mot detaljhandeln 1993. (Handelsnytt nr 7 1994)

De fackliga tidningarna fungerar också som organ för skyddsombuden där de presenterar sina nya riktlinjer och handlingsplaner. Det kan handla om hur man undviker risksituationer, förebygger skador om patienterna är hotfulla eller våldsamma samt riktlinjer för hur personalen skall handla. Kännetecknande för kriminalpolitiken under 1990-talet är att brottslingen ändrar status från någon som kan hjälpas till fördömd brottsling. Eftersom det blivit allt viktigare att återupprätta brottsoffret lämnas mindre utrymme kvar till gärningspersonen. En psykolog som jobbar med bearbetning av trauman hos brottsoffer säger så här i *Handelsnytt*:

Många drabbade känner sig misstrodda under rättegången. Rånaren är kanske bara 15 år och man talar om att han haft det svårt. Omgivningen tycker synd om honom. Och det är jobbigt när den människa som i ena stunden utsatte en för livshot i nästa ögonblick förvandlas till en stackare. [Den butiksanställda] beskriver också det här med förmildrande omständigheter som jobbigt. Straffet blir olika beroende på om rånaren haft en laddad pistol eller en attrapp. Men vapnet spelar ingen roll för den som blivit rånad. Man har blivit hotad till livet och det känns som ens egna upplevelser inte tas på allvar. (Handelsnytt 1992 nr 10)

En ledare i tidningen *Handelsnytt* uppmärksammar sexuella trakasserier och i *KommunAktuellt* behandlas våld i skolan. Det som är tidstypiskt i citatet nedan är att visa handlingskraft genom punktinsatser som nolltolerans och ”vi anmäler alla brott”. Tillspetsat kan man säga att om 1970-talets åtgärder mot brott mest handlade om att reformera samhället för avvikarens skull talar man med en början på 1980-talet och sedan allt tydligare på 1990-talet om att kontrollera avvikarna för allmänhetens skull (Tham 1997, Sahlin 2000).

Var går gränsen för när ett skämt, en gest eller en sexuell anspelning har passerat det tolererbaras gräns och övergått till att bli ett sexuellt trakasserier? ... Ytterst är det arbetsgivarens ansvar att klargöra och se till att kvinnor inte utsätts för oönskade beteenden på arbetsplatsen. Därför är det så viktigt att man på arbetsplatserna informerar om att det är nolltolerans som gäller. Och att det alltid är den utsatta kvinnan själv som avgör var gränsen går. Det finns inga tumregler eller omständigheter som kan användas, kvinnan är den som drar upp gränslinjen för vad som kan tolereras och inte kan tolereras. (Handelsnytt nr 10 1998)

KommunAktuellt skriver ett antal artiklar om att mobbning skall polisanmälas i samband med att det kommer en ny lag som pekar ut rektorns ansvar.

Rättschef Erik Terssmeden förklarar att skärpningen av lagtexten i mycket syftar till att rektor snabbt ska polisanmäla övergrepp. Det har funnits och finns en dålig tradition i skolan att utan inblandning utifrån själva försöka ställa till rätta även när det rört sig om kriminella handlingar. (KommunAktuellt nr 13 1994)

Att ansvarsfrågan för våld i arbetslivet är komplex och oklar framkommer i flera artiklar. I citatet nedan är det dåvarande justitieminister Leila Freivalds som talar om det nya lagförslaget mot ensamarbete i samband med att hon besöker Handels medlemmar i Trollhättan. En butiksanställd har sagt upp sig på grund av att hon inte klarar de ensamma kvällspassen. I samband med uppsägningen sade hennes chef att ”det var samhällets sak att se till att de anställda kunde känna sig trygga.” Ansvarsfrågan kommenterar Freivalds så här:

– I en allmän mening är det så och det är därför vi jobbar så mycket med att få en polis som ingriper tidigt och jobbar nära medborgarna, svarade Leila Freivalds. Men det är ändå butiksägarna som i första hand har ansvaret för er säkerhet. Varje individ har ansvar för sig själv och sina medmänniskor och där går det att göra mycket mer. [...] Det jag har gjort under senare tid är att butiksägarna fått möjlighet att sätta in övervakningskameror utan att det krävs tillstånd. Och det borde kunna förbättra säkerheten. Även om ingen ingriper just då, finns filmen kvar och brottslingen går att identifiera. [...] Vi tar kanske för lite hänsyn till brottsoffren i vårt rättssystem. (Handelsnytt nr 2 1998)

I citatet ligger alltså ansvaret samtidigt hos samhället, polisen, butiksägaren och individen. Individen är dock den som enligt Freivalds kan ”göra mycket mer”. Sammantaget belyser citatet de kriminalpolitiska förändringarna inom brottsramen – att ökad uppmärksamhet för brottsoffret i kombination med en ökad individualisering, vinner allt större mark.

Perioden 2000–2004: Våld i arbetslivet ses allt oftare som ett brottsproblem

I studien återfinns flest artiklar från år 2000–2004. Det som kännetecknar kriminalpolitiken på 2000-talet är en ökad betoning av straffvärde och proportionalitet, av att ”hänsynslöshet” tillmäts större betydelse, att den kroppsliga integriteten tillskrivs ökat värde och att straffet ses som en upprättelse för brottsoffret (Tham 2006). Ett exempel på detta är också den så kallade straffnivåutredningen (Ju 2007:04) där tanken är att lagstiftningen skall återspegla en skärpt syn på allvarliga våldsbrott. På *Handelsnytt*s ledarsida uttrycks att straffet också bör vara en del av brottsoffrets upprättelse:

Vårt samhälle är skrämmande tafatt när det gäller att väga brottsoffrens situation mot brottslingarnas. Vi bör se över rättssystemet för att det ska stämma överens med människornas rättsmedvetande och för att brottsoffren ska få sin rätt [...] Det är inte bara för att förebygga brott som samhället ska döma grova brottslingar till fängelse. För brottsoffren är rättsförfarandet en bekräftelse på att de har utsatts för övergrepp som samhället fördömer. Det är en del av läkeprocessen och domarna är en form av upprättelse. (Handelsnytt nr 1 2000)

I ledaren ovan motiveras en översyn av rättssystemet med hänvisning till *människornas rättsmedvetande* och inte till vad som är brottsförebyggande eller inte. Att polis, domstolar och straff framställs som möjliga lösningar på problem som tidigare definierats som sociala problem som skulle lösas med sociala insatser kan förklaras med hänvisning till *det allmänna rättsmedvetandet*, vilket är ett antagande om vad allmänheten anser vara mest problematiskt med brottsligheten (Jerre & Tham 2010). Eftersom brottsoffret ställs i centrum på gärningspersonens bekostnad behöver inte brottsligheten förklaras med hjälp av experter utan kan istället knyts till känslomässig rationalitet. Därigenom öppnas kriminalpolitiken för åtgärder som saknar vetenskaplig rationalitet (Andersson 2002).

Ett exempel på att brottsoffret tar allt större plats, ofta på gärningspersonens bekostnad, är en artikel i *Vårdfacket*. Artikeln handlar om en patient på en låst psykosavdelning som polisanmäls efter att ha slagit en sjuksköterska. Huvudvinkeln på artikeln är brottsoffrets bemötande och att hon fått för lite stöd från ledningen:

– Oavsett utgången är rättegången min upprättelse. Polisen tog mig på allvar, och utredaren har ringt ibland och frågat hur jag mår. Genom att berätta om det som hänt offentligt hoppas jag kunna väcka politiker och arbetsgivare så att de förstår hur det blir på arbetsplatserna när de drar ned på resurser och personal. De har ett ekonomiskt och moraliskt ansvar att värna om personalen. (Vårdfacket nr 9 2000)

I några nummer senare kan man läsa att patienten av tingsrätten dömts⁶ för misshandeln med skyddstillsyn som påföljd i kombination med kontakt med psykiatriker. Bedömningen gjordes att mannen led av en allvarlig psykisk störning när han misshandlade psykiatrisjuksköterskan. Resten av artikeln handlar om att sjuksköterskan ännu inte erhållit något skadestånd. Intressant i denna artikel är att tidningen inte låter någon diskutera frågan om det är rimligt att en patient som var inlåst på en psykiatrisk avdelning skall ställas till svars för sina handlingar. Eller om det är effektivt att man använder samhällets *rättsliga* resurser till att bedöma om mannen – som var intagen på en låst avdelning för psykossjuka och därmed troligen redan diagnostiserad, led av psykiatrisk sjukdom eller inte.

Typiskt för vården är att parallellt med att vårdpersonal allt oftare beskrivs som brottsoffer beskrivs de också allt oftare som förövare. Den status de uppnår som brottsoffer utjämnas av att de också kan göras ansvariga som skyldiga gärningspersoner och därigenom förlora makt. Denna uppdelning kan också ses som tecken på samhällets minskade tolerans för våld och att definitionerna för det icke acceptabla våldet har vidgats (von Hofer 2006).

6 Svensk rätt har enligt den så kallade *tillräknelighetsprincipen*, dvs principen om ansvarsförmåga, en särställning eftersom *allvarligt psykiskt störda lagöverträdare* kan dömas till påföljd för brott (med undantag för fängelse, 30:6 BrB) (Jareborg & Zila 2007)

Våld och hot på jobbet skall anmälas till polis

Många av artiklarna på 2000-talet, en tid då det skrivs många artiklar om ämnet, syftar till få de fackliga medlemmarna och arbetsgivarna att *anmäla* händelser i högre grad. Det är inte alltid det framgår *vart* en anmälan bör ställas eftersom anmälan kan göras dels till polis, dels till Arbetsmiljöverket eller någon tillsynsmyndighet. Flera artiklar i Handelsnytt påpekar på 2000-talet att det ingår i arbetsgivarens ansvar att vid allvarlig skada eller tillbud skyndsamt underrätta Arbetsmiljöverket i form av en anmälan.

Vissa arbetsplatser har ett eget incidentrapporteringsystem dit man kan anmäla händelser som *nästan* inträffat, vilket kallas incidenter eller avvikelser. Enligt Skatte- och kronofogdemyndighetens säkerhetschef betyder ett stort antal anmälningar inte nödvändigtvis att det skett mer våld utan det kan också förklaras av att man har ett fungerande förebyggande arbete.

Skatte- och kronofogdemyndigheten drabbades förra året av nära 200 incidenter med hot och våld. Ökningen beror främst på att mörkertalet minskat. Ett syfte med den nya incidentdatabasen är att öka benägenheten att rapportera händelser. En ökad ovilja att rapportera är förklaringen till att myndigheter på mindre orter har relativt sett fler incidenter än storstäderna. Falun låg till exempel väldigt högt, men där rapporteras även sådant som nästan inträffat. Det är mycket bra, för då arbetar man preventivt. (Statstjänstemannen nr 4 2002)

Det som vanligen uppmärksammas i tidningarna är att det som avses med *anmälan* är anmälan till polismyndighet. I *Vårdfacket* citeras en våldsdrabbad sjuksköterska som tagit fram en handlingsplan till hjälp för andra som riskerar att hamna i en våldsam situation. Där ingår bland annat följande:

– Det jag och min kollega mest av allt hade önskat oss var att få bli avlösta och omhändertagna direkt efter överfallet. Att slippa ha ansvaret för nära tjugo multisjuka patienter inklusive denna totalpsykotiska patient när vi själva var chockskadade och jag hade fått en rejäl hjärnskakning. (Vårdfacket nr 9 2000)

Sjuksköterskan föreslår alltså en åtgärdsförändring på det strukturella planet men i nästa stycke fortsätter kraven på åtgärder – nu på det individuella planet i form av en polisanmälan:

Det inträffade ska polisanmälas – min uppgift som sjuksköterska är att bedriva god omvårdnad och jag har aldrig givit tillstånd till att min kropp får misshandlas av någon. När andra yrkeskategorier i samhället, till exempel poliser, banktjänstemän, väktare med flera, utsätts för våld och hot leder detta enligt rutin till en polisanmälan. Detta gäller dock inte inom vården – det är ofta upp till den enskilda drabbade att utan stöd fatta det svåra beslutet att polisanmäla. (Vårdfacket nr 9 2000)

Betoning av risk och säkerhet leder till mer kontroll och övervakning

Efter mordet på Anna Lindh 2003 förekommer i *Statstjänstemannen* och *Dagens Samhälle* intensiva diskussioner om öppenhet kontra säkerhet för de ledande politikerna, inte bara på riksnivå utan även för ett stort antal politiker i kommuner och landsting. I Enköpings kommunhus är alla dörrar låsta och de anställda har passerkort med bild för att komma in till sin arbetsplats. Kommunens säkerhetssamordnare uttalar sig i *Dagens Samhälle*:

Det springer omkring mer och mer folk som är psykiskt sjuka. Vi har haft ett antal incidenter. Nu slipper vi obehöriga som rör sig i kommunhuset. [...] Jag har aldrig känt mig hotad här i lilla Hjo men knäppskallar kan finnas överallt. I kommunhuset släpper vi aldrig in någon utan att veta vem det är. (*Dagens Samhälle* nr 6 2004)

Retoriken kring att *vem som helst* inte skall kunna ta sig in diskuteras inte bara vad gäller politiker utan även i andra sammanhang. En notis i tidningen *Dagens Samhälle* uttrycker att detta resonemang även förs för sjukhusens akutmottagningar. Ordvalet *springer*, som även användes i citatet ovan, medverkar till att signalera oreda och normbrytande beteende:

Mölnalds lasarett skärper säkerheten på akuten. Patienterna ska inte längre kunna springa rakt in på akutmottagningen. Det här är en direkt följd av det som inträffade vid sjukhusakuten i våras, skriver tidningen GP. (*Dagens Samhälle* nr 2 2004)

Vem som helst skall inte heller kunna få anställning. År 2001 infördes en lag som innebär att den som ska arbeta på förskola, fritidshem eller i skola måste visa ett registerutdrag⁷ som intygar att han eller hon inte är straffad för grova brott. Bakgrunden till lagen uppges vara en rad uppmärksammade fall av övergrepp mot barn inom barnomsorgen under 1999.

Runt 80 personer dömda för grova våldsbrott har erbjudits jobb i barnomsorg och skolor sedan lagen om lämplighetsprövning infördes den 1 januari 2001. [...]

– Det är obehagligt att så många som straffats ändå söker sig till de här yrkena. Jag trodde det skulle vara noll träffar, säger Ann-Katrin Wirén, kansliråd på utbildningsdepartementet. Jag skulle inte vilja vara den rektor som genom slarv anställer någon straffad för sexualbrott. Det är ett mardrömsscenario, säger hon. (*KommunAktuellt* nr 13 2002)

7 Obligatoriska registerkontroller har sedan dess förslagits inom en rad andra verksamheter såsom HVB-hem, Posten, Scouterna och Riksidrottsförbundet (se Backman 2011).

Diskussion

Den tematiska analysen stärker den kvantitativa analysens mönster. Förändringen av åtgärder mot våld i arbetslivet under de senaste decennierna kännetecknas av att det skett en glidning. Åtgärderna har gått från att gälla problem som kan och bör lösas internt inom arbetsplatsen genom att förändra *strukturer*, till att allt oftare gälla problem som ska lösas externt i huvudsak genom ingripanden av rättsväsendet mot *individer*. Mönstret att arbetsmiljöproblemet hela tiden är det vanligaste sättet som åtgärderna uppmärksammas på förändras. Över tid minskar alltså arbetsmiljöproblemet inflytande medan åtgärder inom brottsproblemet, och då framför allt *polisänmälan* uppmärksammas allt oftare. Brottsproblemet får ökad uppmärksamhet under 1990-talet för att på 2000-talet ta ännu mer plats. Brottsproblemet präglas förutom av ett *förrättsligande* även av de kriminalpolitiskt tongivande diskurserna *individualisering* och ett *ökat fokus på brottsoffret*. Inom brottsramen hanteras våldet av samhällets kontroll- och rättsfunktioner.

En del åtgärder är jämnt fördelade över tid, t.ex. åtgärder för att ändra den *fysiska arbetsmiljön*. De största ökningarna syns för *polisänmälan* och *information*. Ökningen av information som åtgärd kommer redan på 1990-talet medan polisänmalingarna ökar mest på 2000-talet, vilket kan vara en följd av ett inledande informationsarbete. Åtgärderna *polis/polisänmälan* och övervakning skiljer sig åt från de andra bland annat för att de är ämnade att söka och identifiera avvikande *individer* till skillnad från de andra åtgärderna. Detta utgör en viktig skiljelinje mellan *brottsproblemet* och *arbetsmiljöproblemet*.

Det är intressant att lägga märke till att uppmärksammandet av åtgärder inom brottsramen inte bromsas upp av det faktum att det numera inte bara är de traditionella förövarna inom handeln utan även förövarna av ”nya typer av brott” som uppmärksammas. ”De nya förövarna” är klienter, patienter, arbetstagare och företag (se Wikman 2008) vilket innebär att gärningspersonen i många fall är någon som brottsoffret har en närmare relation till än till den mera traditionella inkräktaren. Denna ökade närhet förefaller dock inte ändra det huvudmönster som denna studie visat. Huvudmönstret är att uppmärksammandet av åtgärder inom brottsramen har ökat.

Till skillnad från de brottsbekämpande myndigheterna som använder bestraffning som redskap använder andra myndigheter med kontrollfunktion såsom Arbetsmiljöverket ofta en rådgivande och stödjande roll (Korsell 2003). Ett intressant fenomen är att det inte verkar räcka med att anmäla en arbetsskada till statliga myndigheter som Arbetsmiljöverket och Socialstyrelsen där tanken bakom en anmälan är att förhindra att det som har skett upprepas. Brottsoffrets fullständiga upprättelse förefaller allt oftare kräva en anmälan till polismyndigheten som en försäkran om att händelsen är allvarlig och en markering av att händelsen inte är acceptabel.

En annan viktig faktor som kommit in i kriminalpolitiken är *ansvarsgörande* (Gray 2006, 2009; Demker och Duus-Otterströms 2009). Ansvarsfrågan är något som efterfrågas i artiklarna oavsett om en åtgärd faller inom temat brottsproblem eller temat arbetsmiljöproblem. Demker och Duus-Otterströms (2009) tes är att alltmer av kri-

minalpolitiken fokuserar på att förändra individer. För de åtgärder mot våld i arbetslivet som uppmärksammats i den här studien stämmer inte detta förändringsmönster helt och hållet. Snarare förefaller en ansvarslokalisering vara det starkast utmärkande draget, det vill säga att någon instans bör ha formellt ansvar och kunna ses som skyldig, oavsett om det ansvaret gäller individer eller strukturer.

Eftersom det inte bara är efter det individuella våldet utan även efter det strukturella våldet, som krav höjs på straffrättsliga sanktioner så kan det tyda på att det kanske inte endast är fråga om att *individualisering* präglar kriminalpolitikens utveckling utan också *ansvarsgörande* (se även Altheide 1997 och J:son Lönn 2005). Detta visar sig på 2000-talet genom att även om huvudtendensen är att det blir vanligare att det ansvarsbefriade brottsoffret får en alltmer framskjuten position i de fackliga tidningarnas beskrivningar av våld i arbetslivet, betonas även brottsoffrets skyldigheter.

Detta stämmer överens med vad bland annat Gray (2009) beskrivit som ansvarsgörande där arbetarna har fått ökat ansvar för sin egen och andras säkerhet. Åtgärder som fokuserar på ansvar och konsekvenser riktade mot den enskilde gärningspersonen för med sig repressiva reaktiva åtgärder, snarare än proaktiva åtgärder i en vidare mening på arbetsplatsen och i det omgivande samhället. Detta sker trots att det inom forskningen finns en samstämmighet om att missförhållanden i arbetslivet inte bör åtgärdas genom att klandra den enskilde individen (Paterson m.fl. 2009) utan hellre bör ses som ett symptom på ett system med en icke fungerande verksamhetsstruktur. Det verkar som om samhällets hållning gentemot kriminalitet i allmänhet även påverkar synen på hur det arbetsrelaterade våldet bör förebyggas, på grund av detta *förrättsligande* av våldet i arbetslivet (jfr. Brännström 2009).

I Åkerströms studie (2000) om hur sjukvårdspersonal talar om våld konstaterades att personalen ofta undvek att använda själva ordet våld genom att använda omskrivningar som att de blivit *slagna, rivna eller klösta* för att "tona ned" händelsen och på så sätt värna om relationen med klienten och sin egen kompetens. När allt fler yrkesgrupper, däribland vårdpersonal, uppmärksammar att dessa händelser kan benämnas våld, är uppsåtet med detta förmodligen inte att straffa sina klienter utan att snarare markera en gräns för vad som är acceptabelt och inte på en arbetsplats. Dock förefaller ordet vålds konnotationer ibland vara så starka att åtgärderna i form av straffrättsliga sanktioner mot klienter och patienter inte alltid ifrågasätts. Citatet om den psykiskt sjuka patienten som dömdes för att ha misshandlat en sjuksköterska kanske förefaller vara en extrem händelse, men det visar att det är möjligt att resonera kring att ansvaret för patienter/elever som inte längre "klaras av" överförs till rättssystemet. Sett över tid finns det i materialet en dimension som spänner över att brottslingen i slutet av 1970-talet förklaras som sjuk och i behov av vård till att man på 2000-talet istället ser den som sjuke som vårdas och missköter sig, som brottsling i behov av straff, där sjukdomen inte längre accepteras som ursäkt eller ens en förklaring.

Referenser

- AFS 1993:02 *Våld och hot i arbetsmiljön*. Arbetarskyddsstyrelsens kungörelse med föreskrifter om åtgärder mot våld och hot i arbetsmiljön samt allmänna råd om tillämpningen av föreskrifterna. Stockholm: Arbetarskyddsstyrelsens författningssamling.
- Altheide, D.L. (1997) "The news media, the problem frame and the production of fear", *Sociological Quarterly* 38:647–668.
- Andersson, R. (2002) *Kriminalpolitikens väsen*. Stockholm: Stockholms universitet, Kriminologiska Institutionen.
- Backman, C. (2011) "Vocabularies of Motive Among Employers Conducting Criminal Background Checks", *Acta Sociologia* 54(1)27–44.
- Bergström, K. & G. Boreus (2005) *Textens mening och makt*. Lund: Studentlitteratur.
- Blumer, H. (1971) "Social problems as collective behaviour", *Social Problems* 18:298–306.
- Bowie, V. (2002a) "Defining violence at work: a new typology", 1–20 i M. Gill, B. Fisher, & V. Bowie (red.) *Violence at work. Causes, patterns and prevention*. Devon: Willan Publishing.
- Bowie, V. (2002b) *Workplace violence: A Second look*: Paper presented at the Crime Prevention Conference i Sydney, Australien, 12–13 September 2002.
- Bowie, V. (2011) "An Emerging Awareness of the Role Organizational Culture and Management Style Can Play in Triggering Workplace Violence", 43–58 i M. Privitera (red.) *Workplace Violence in General Health Settings*. London: Jones & Bartlett publishers.
- Braverman, M. (2002) "The prevention of violence affecting workers: a systems perspective", 114–131 i M. Gill, B. Fisher, & V. Bowie (red.) *Violence at work. Causes, patterns and prevention*. Devon: Willan Publishing.
- Brännström, L. (2009) *Förrättsligande. En studie av rättens risker och möjligheter med fokus på patientens ställning*. Lund: Bokbox förlag.
- Chappell D. & V. Di Martino (2006) *Violence at work*. Geneva: ILO.
- Demker, M. & G. Duus-Otterström (2009) "Realigning criminal policy. Offender and victim in the Swedish party system over time", *International Review of Sociology* 19 (2):273–296.
- Dekker, S. (2008) *Just Culture. Balancing Safety and Accountability*. Farnham: Ashgate.
- Ds (1996) *Allas vårt ansvar – ett nationellt brottsförebyggande program*. Stockholm: Fritzes.
- Ekström, M. & SA. Norstedt (1996) *Journalistikens etiska problem*. Stockholm: Rabén Prisma och Svenska journalistförbundet.
- Estrada, F. (1997) "Ungdomsvåld: upptäckten av ett samhällsproblem. Ungdomsbrottslighet i svensk dagspress 1950–1994", *Sociologisk Forskning* 4:51–72.
- Estrada, F. (1999) *Ungdomsbrottslighet som samhällsproblem. Utveckling, uppmärksamhet och reaktion*. Stockholm: Stockholms universitet, Kriminologiska institutionen.

- Estrada, F. (2004) "Brottslighetens politiska dynamik – ledarsidors syn på ungdomsbrottslighet 1970–1999" i H. Blomberg-Kroll, T. Kroll, T. Lundström, & H. Swärd (red.) *Samhällsproblem och socialpolitik i massmedier*. Lund: Studentlitteratur.
- Estrada, F., A. Nilsson & S. Wikman (2007) "Det ökade våldet i arbetslivet. En analys utifrån de svenska offerundersökningarna", *Nordisk Tidskrift för Kriminalvetenskap* 94:56–73.
- Estrada, F., A. Nilsson, K. Jerre & S. Wikman (2010) "Violence at work – the emergence of a social problem", *Journal of Scandinavian Studies in Criminology and Crime prevention* 11:46–65.
- Ezzy D. (2002) *Qualitative analysis. Practice and innovation*. London: Routledge.
- Garland, D. (2001) *The Culture of Control. Crime and Social order in Contemporary Society*. Chicago: Chicago University Press.
- Geijer, P. & E. Menckel (2003a) *Hot och våld i detaljhandeln*. Stockholm: Arbetsmiljöverket och Arbetslivsinstitutet.
- Geijer, P. & E. Menckel (2003b) *Hot och våld vid svenska bensinstationer*. Stockholm: Arbetsmiljöverket och Arbetslivsinstitutet.
- Giertsen, H. (1994) "Forebygging av kriminalitet: altfor bredt og altfor smalt", *Nordisk Tidskrift for Kriminalvidenskap* 3:295–313.
- Gray, G. (2006) "The Regulation of Corporate Violations: Punishment, Compliance, and the Blurring of Responsibility", *British Journal of Criminology* 46:875–892.
- Gray, G. (2009) "The Responsibilization Strategy of Health and Safety", *British Journal of Criminology* 49:326–342.
- von Hofer, H. (2006) "Ökat våld och/eller vidgade definitioner?", *Nordisk Tidskrift for Kriminalvidenskap* 93:193–208.
- von Hofer, H. (2008) *Brott och straff i Sverige*. Stockholm: Stockholms universitet, Kriminologiska Institutionen.
- Hörnqvist, M. (2001) *Allas vårt ansvar – i praktiken: En statligt orienterad folkrörelse mot brott*. Rapport 2001:2. Stockholm: Stockholms universitet, Kriminologiska Institutionen.
- Jareborg, N. & J. Zila (2007) *Straffrättens påföljsslära*. Stockholm: Nordstedts Juridik.
- Jerre, K. & H. Tham (2010) *Svenskarnas syn på straff*. Rapport 2010:1 Stockholm: Stockholms universitet, Kriminologiska Institutionen.
- Jones, T., A. Robinson, R. Fevre & D. Lewis (2011) "Workplace assaults in Britain. Understanding the influence of individual and workplace characteristics", *British Journal of Criminology* 51:159–178.
- J:son Lönn, E. (2005) *Jobb(iga) nyheter: om dagstidningars bevakning av arbetsmiljöfrågor*. Umeå: Institutionen för kultur och medier.
- Ju 2007:04 *Straffnivåutredningen*. (http://www.riksdagen.se/webbnav/?nid=3255&doktyp=komm&dok_id=B2_Ju2007:04).
- Jönson, H. (2001) "Äldre människor som offer för våld och brott", 119–154 i M. Åkerström, & I. Sahlin (red.) *Det motspänstiga offret*. Lund: Studentlitteratur.

- Kelley, E. & J. Mullen (2006) "Organizational Response to Workplace Violence", i E. K. Kelloway, J. Barling, & J.J.Jr. Hurrell (red.) (2006) *Handbook of Workplace Violence*. London: Sage.
- Kitsuse, J.I. & A. Cicourel (1963) "A Note on the Uses of Official Statistics", *Social Problems* 11:131–139.
- Korsell, L. (2003) *Straff och självreglering – en strategi för reglering av kontroll av ekobrott. Underlagsrapport till Förtroendekommissionen*. SOU 2004:47 Yttrande över Förtroendekommissionens betänkande Näringslivet och förtroendet. Stockholm: Fritzes.
- Kruize, P., D. Sorensen, & D. Dreyer Lassen (2008) *Vold mod offentligt ansatte*. Odense: Syddansk Universitetsforlag/Rockwool Fonden.
- Kårikstad, L. (2007) *Vold mot offentlig tjenestemann – et innblikk i kriminalstatistikens ulike fortellinger*. Oslo: Universitet i Oslo, Ovedfagsoppgave i kriminologi ved Det juridiske fakultet.
- Lindgren, S-Å. (1993) *Den hotfulla njutningen: Att etablera drogbruk som samhällsproblem 1890–1970*. Stockholm: Symposion graduale.
- Mayhew, C. (2002) "Occupational violence in industrialized countries: types, incidence patterns and 'at risk' groups and workers", 21–40 i M. Gill, B. Fisher, & V. Bowie (red.) *Violence at work: causes, patterns and prevention*. Cullompton: Willan publishing.
- Menckel, E. & A. Hultin (2004) "Arbeten med risk för hot och våld", 345 – 361 i R.Å. Gustavsson, & I. Lundberg (red.) *Arbetsliv och hälsa 2004*. Stockholm: Arbetslivsinstitutet.
- Mullen, E.A. (1997) "Workplace Violence: Cause for Concern or the Construction of a New Category of Fear?", *Journal of Industrial Relations* 39 (1):21–32.
- Nilsson, B. (2011) "Brottsoffer i nutida svensk dags- och kvällspress: en studie i offerskapets logiker", i A. Heber, E. Tiby, & S. Wikman (red.) *Viktologi*. Lund: Studentlitteratur. (kommande)
- Paterson, B., D. Leadbetter, G. Miller & V. Bowie (2009) "Re-framing the problem of workplace violence directed towards nurses in mental health services in the UK. A work in progress", *International Journal of Social Psychiatry* 56:310–320.
- Rasmussen, J. (2010) *Safety in the Making. Studies on the Discursive Construction of Risk and Safety in the Chemical Industry*. Örebro: Örebro Universitet.
- Runyan, C.W., R.C. Zakocs, & C. Zwerling (2000) "Administrative and behavioral interventions for workplace violence and prevention", *American of Preventive Medicine* 18 (4) 116–127.
- Sahlin, I. (2000) *Brottsprevention som begrepp och samhällsfenomen*. Lund: Arkiv Förlag.
- Simon, J. (2007) *Governing through crime: How the war on crime transformed American democracy and created a culture of fear*. New York: Oxford University Press.
- Tham, H. (1999) "Lag och ordning som vänsterprojekt? Socialdemokratin och kriminalpolitiken", 96–117 i *Reflektioner om kriminalpolitik*, BRÅ-rapport 1999:9. Stockholm: Fritzes.

- Tham, H. (2006) "Brottsoffret, kriminalpolitiken och kriminologin", *Nordisk Tidskrift för Kriminalvetenskap* 93:147–159.
- Viitasara, E. (2004) *Violence in caring: risk factors, outcomes and support*. Stockholm: Arbetslivsinstitutet.
- Wassell, J. (2009) "Workplace violence intervention effectiveness: A systematic literature review", *Safety Science* 47 (8)1049–1055.
- Wikman, S. (2008) "Våld på jobbet. Beskrivningar av våld i arbetslivet 1978–2004 i facklig press", *Sociologisk Forskning* 3:6–31.
- Wikman, S., F. Estrada & A. Nilsson (2010) *Våld i arbetslivet – en kriminologisk kunskapsöversikt*. Rapport 2010:4. Stockholm: Arbetsmiljöverket.
- Åkerström, M. (1997) "Att anmäla våld – en praktik inom lokala kulturer". *Nordisk Tidskrift för Kriminalvetenskap* 84:125–132.
- Åkerström, M. (2000) "Det gicks bärsäkrång" – nedtoning av våld på sjukhem" i M. Åkerström, & I. Sahlin (red.) *Det lokala våldet. Om rädsla, rasism och social kontroll*. Stockholm: Liber.

Författarpresentation

Sofia Wikman är doktorand vid Kriminologiska institutionen, Stockholms universitet. Artikeln utgör en del av hennes pågående avhandlingsområde, våld i arbetslivet som samhällsproblem.